
Türkiye'nin Nüfusu

Yazar

Yrd.Doç.Dr. Ergin GÜMÜŞ

ÜNİTE

6

Amaçlar

Bu üniteyi çalıştıktan sonra;

- Türkiye'nin nüfus olgusuna global bir bakış açısı kazanacak,
- Nüfus artışımız ve neden olduğu sonuçlar hakkında fikir sahibi olacak,
- Ülkemiz nüfusunun yapısını bilecek, diğer ülkelerle karşılaştırabilecek,
- Kır-şehir nüfusumuzu öğrenerek sonuçlar çıkarabilecek,
- Türkiye'de nüfusun hareket yönlerini ve kısaca nedenlerini öğreneceksiniz.

İçindekiler

- Giriş
  - Türkiye'de Nüfus Sayımları
  - Nüfus Artışının Sonuçları
  - Türkiye'de Nüfus Dağılışı ve Bunu Etkileyen Faktörler
  - Nüfusumuzun Yapısal Özellikleri
  - Kırsal ve Şehirsal Nüfus
  - Türkiye'de Nüfus Hareketleri
-

-
- Özet
  - Değerlendirme Soruları
  - Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Çalışma Önerileri

- Bu üniteyi okurken nüfusumuzun bölgeler arası dağılımını görmek açısından Türkiye haritasını incelemeniz,
- Devlet İstatistik Enstitüsü'nün nüfus ile ilgili istatistik yayınlarını araştırmanız yararlı olacaktır.

1. Giriş

İnsan tek bir fert olarak doğar. Fakat diğer canlılardan farklı olarak doğduğu andan itibaren tek başına yaşama gücünü kendinde bulamaz. Ebeveyni tarafından korunmaya ve yetiştirilmeye ihtiyacı vardır. İşte bu fizyolojik özellik insanın diğer pek çok varlıklardan farklı olarak gruplar halinde ve sosyal topluluklar olarak yaşamasını zorunlu kılmıştır.

Nüfus kavramı genel olarak; sınırları belli olan bir sahada, belirli bir anda yaşayan insanların meydana getirdikleri bir topluluk olarak tarif edilir. Nüfus konusu ile başta Demografi olmak üzere, Coğrafya, Sosyoloji, Ekonomi, Tarih, Biyoloji ve Tıp gibi bilim dalları ilgilenmektedir.

İçinde yaşadığımız bu küçük gezegende yaşayan toplumların kalıcı olabilmeleri ve varlıklarını devam ettirebilmeleri, herşeyden önce o toplumun nüfus miktarına ve belki de daha önemlisi nüfusun kalitesine, başka kelimelerle nüfusun yapısına bağlıdır. Bu bakımdan ülkelerin nüfusu ile ilgili çeşitli konular, nüfusun gelişmesi, alansal dağılışı, nüfus hareketleri kırsal ve şehir nüfusu ve eğitim durumu gibi özellikleri incelemek büyük önem taşır. Ekonomik açıdan gelişmiş bir ülke aynı zamanda fazla miktarda bir nüfusa sahipse, politik ve ekonomik güç kaynağı olarak nüfus, olumlu bir önem taşır. Bununla birlikte gelişmekte olan bir ülke, hem fazla nüfusa sahipse ve hem de o ülkede hızlı bir nüfus artışı varsa birçok sosyal-ekonomik sorun ortaya çıkar. Gerçekten de ülkelerin kalkınması, milli gelir artış hızının nüfus artış hızından daha yüksek olması durumunda mümkün olabilmektedir.

Türkiye nüfus miktarı yönünden dünyada fazla nüfusa sahip ilk 15 ülke arasına girer. Ancak nüfusumuz ülkemizin yüzölçümü ile birlikte ele alınacak olursa, ortaya çıkan nüfus yoğunluğu değeri bakımından "kalabalık olmayan ülkeler" arasındadır.

2. Türkiye'de Nüfus Sayımları

Yeryüzünde nüfusun sayımlarına ilişkin olarak en yaygın iki metod vardır. Bunların birincisi "direkt görüşme (personal interview)" metodu, diğeri ise "kendi kendine sayım (self enumeration)"dır.

Ancak hangi metod kullanılırsa kullanılsın, nüfus sayımları; nüfusun miktarı, yoğunluğu, yaş, doğum yeri, medeni durum, dil, din, eğitim durumu, meslek ve mesken şartları gibi çok değişik demografik, sosyal, kültürel ve ekonomik özellikler yönünden en kapsamlı bilgileri sunan, en güvenilir bilgi kaynaklarıdır.

Türkiye'de bilindiği gibi "direkt görüşme" metodu uygulanmaktadır. Fertlerin tesbitinde ise sayım anında sayım bölgesinde fiilen hazır bulunan her fert sayılır, bulunmayanlar sayılmaz (de facto). Başka kelimelerle ülkede bulunan yabancılar sayılır.

Bazı ekonomistler kalkınmayı; "üretim ve nüfus artışı arasındaki yarışır" şeklinde de tanımlarlar.

Direkt Görüşme Metodunda; sayım memurları ev ev dolaşır, soru kağıdındaki belirli sorulara verilen cevapları kaydederler.

Kendi Kendine Sayım Metodu; hane halkı reislerine soru kağıtlarının önceden gönderilip sayım tarihi itibarıyla doldurulması ve ardından toplanması esasına dayanır.

ma dahil edilmekte, yurt dışındaki vatandaşlar sayım dışı kalmaktadır. Oysa pek çok gelişmiş ülkede fertler nerede bulunurlarsa bulunsunlar daimi ikametgahlarında imiş gibi tesbit edilirler (de jure).

Yukarıdaki esaslara uygun olarak Türkiye'de gerçek anlamda ilk nüfus sayımı Cumhuriyet'in ilanından dört yıl sonra yani 1927 yılında yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerek toprak-nüfus ilişkisi, gerekse askere alınacak nüfusun belirlenmesi amacıyla zaman zaman nüfus sayımları yapılmış olmakla birlikte bunlar, bugünkü anlamda nüfusun sosyo-ekonomik özelliklerini ortaya koyan sayımlar değildi. Buna rağmen 1831 yılında Anadolu topraklarında 7-7.5 milyon, 1884'te 11-12 milyon kişinin yaşadığı, bu değerlerin Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise 12.3 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor.

1927 yılındaki ilk nüfus sayımımızda tesbit edilen sayı 13.648.270'tir. Ancak demograflar arasında 1927 sayımında 250-400 bin civarındaki bir nüfusun askerlik ve vergi gibi faktörlerin aslında beyan edilmediği ve gerçekte nüfusumuzun o dönemde 14 milyon civarında olduğu kanaati yaygındır.

Tablo 6.1: Sayım Yıllarına Göre Türkiye Nüfusunun Gelişimi

Yıllar	Toplam Nüfus	Sayımlararası Nüfus Artış Miktarı	Sayımlararası Nüfus Artış Oranı (‰)
1927	13.648.270	-	-
1935	16.158.018	2.509.748	21.10
1940	17.820.950	1.662.932	19.59
1945	18.790.174	969.224	10.59
1950	20.947.188	2.257.014	21.73
1955	24.064.763	3.117.575	27.75
1960	27.754.820	3.690.057	28.53
1965	31.391.421	3.636.601	24.62
1970	35.605.176	4.213.755	25.19
1975	40.347.719	4.742.543	25.00
1980	44.736.957	4.389.238	20.65
1985	50.664.458	5.927.501	24.88
1990	56.473.035	5.808.577	21.71

Tablo 6.2: Dönemler İtibariyle Doğum ve Ölüm Oranları

Dönemler	Doğum Oranı (‰)	Ölüm Oranı (‰)
1935-40	45.6	31.4
1940-45	43.1	33.9
1945-50	45.9	27.0
1950-55	48.2	23.5
1955-60	46.8	19.8
1960-65	41.3	15.3
1965-70	40.8	13.5
1970-75	34.2	10.1
1975-80	32.2	10.0

Yukarıdaki tabloların incelenmesinden şu sonuçlara varabiliriz:

- En düşük nüfus artışı binde 10.59 ile 1940-45 döneminde olmuştur. Bunun nedeni II. Dünya Savaşı'nda silah altında tutulan çok sayıdaki genç nüfusun varlığı ve tedirgin bir ortamın oluşu yanında, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarındaki (1914-22 arası) az doğum ve çok ölümün, 1940-45 yılları arasındaki anne-baba olma şansına sahip nüfusun az olmasına yol açmasıdır.
- 1945-50, 1950-55 ve 1955-60 dönemlerinde nüfus artış oranımız sürekli bir artış trendine sahip olmuştur. II. Dünya Savaşının sona ermesi ile silah altındaki erkek nüfusun büyük bir kısmı terhis edilmiş ve bunların evlenmeleri ile doğumlar artmıştır. Öte yandan savaşın getirdiği kıtlık ve yokluklar ortadan kalkmış ve böylece ölüm oranları azalarak nüfus artışını hızlandırmıştır. Ayrıca tüm ülke çapında ilerleyen sanayi faaliyetleri, kurulan ulaşım ağı ve iyileştirilen sağlık hizmetleri de ölüm oranlarının düşmesine zemin hazırlamıştır.
- 1965 sayımında ülkemiz nüfus artış hızının beklenenin aksine 4 puan birden düşük çıkmasını da II. Dünya Savaşı'na bağlamak mümkündür. Nitekim 1940-45 döneminde doğan çocukların sayısı, erkek nüfusumuzun askerde olması nedeni ile çok azdır. Sayıları az olan bu neslin 1960-65 yıllarında yapabileceği çocuk sayısının da düşük olacağı bir gerçektir.
- 1975-80 döneminde de nüfus artış hızımızda ciddi bir düşüş görülüyor. Bu durum yurt dışına yönelen göç ile izah edilebilir. Gerçekten 1980 yılı itibariyle, yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın nüfusu, ülkemizdeki toplam nüfusun %4,5 'ine tekabül eder.
- 1985 yılından itibaren nüfus artışında düşme başlamıştır. Ülkemizde ilerleyen sanayileşme ve şehirleşme oranları, Türk kadınının çalışma hayatına girmesi ve uzun yıllar sürdürülen "aile planlaması"na yönelik olumlu sonuçların alınması bunda en önemli etkenlerdir.

3. Nüfus Artışının Sonuçları

Türkiye'de nüfus artışının sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

- Şehir olarak nitelendirilen yerleşmelerin sayısı hızla artmıştır.
- Şehirlerin nüfusları artarak metropoller meydana gelmiştir.
- Şehirlerin yayılış alanları çok genişleyerek tarım alanları yerleşime açılmıştır.
- Hızlı nüfus artışı özellikle büyük şehirlerde gecekondulaşmayı arttırmıştır.
- Genç ve dinamik nüfusun artmasına sebep olmuş, dolayısıyla çalışabilir nüfusun toplam nüfusa oranı %60'lara ulaşarak, yeni iş olanaklarını gerekli kılmıştır.
- Artan nüfusun her türlü ihtiyacını karşılamak için daha fazla kaynak ayırma zorunluluğu doğmuştur.
- Özellikle büyük şehirlerimizde ciddi çevre sorunları gelişmekte ve belediye hizmetleri aksamaktadır.

3.1. Türkiye Nüfusu Artmalı mı?

Ülkemizde hızlı nüfus artışının faydalı olduğunu savunanlar olduğu gibi, söz konusu artışın çeşitli sorunları da beraberinde getirdiğini ifade eden araştırmacılar da vardır. Günümüzde hızlı nüfus artışının karşısında ve oldukça yaygın olan fikre göre; ekonomik kalkınma ile nüfus artışı arasında ters bir orantı vardır ve biri arttığında diğeri azalır. Buna göre, milli gelirimizin artışı nüfus artış oranımızın üzerinde olduğu zaman gerçek ekonomik kalkınma sağlanabilecektir. Aksi takdirde yapılan yatırımlar ülkenin refah seviyesini arttırmaktan çok "demografik yatırım" anlamı taşır ve sadece artan nüfusu absorbe etmeye yönelik olur. Öte yandan hızlı nüfus artışı, ülkemizde tüketici konumundaki çocuk nüfusunu arttırarak, tarım arazilerine de yerleşilmesi nedeni ile çiftçi nüfus başına düşen ortalama tarım arazisi miktarını azaltarak, sık hamilelik ve sık doğum nedeni ile ana ve çocuk sağlığını olumsuz etkileyerek de ciddi sorunlar yaratmaktadır. Bu nedenle nüfus artış hızımızın %1'lere çekilmesi gerekir.

Türkiye nüfusunun artışından endişe edilmemesi gerektiğini ileri sürenlerin görüşleri ise kısaca şöyledir; Nüfusu hızlı artış durumunda bulunan genç bünyeli bir ülkede bugünün kalabalık tüketicileri yarının kalabalık üreticileri demektir. Bugünkü üreticilerin fedakarlığı olmadan kalkınmayı hızlandıracak olan yarınki üreticilerin çoğalması mümkün olmayacağına göre, geleceğin refahı için bugün fedakarlık yapılmalıdır. Ayrıca nüfus artışının azaltılması ve doğum kontrolü fikri dünya hakimiyetine sahip gelişmiş ülkeler tarafından askeri, siyasi, ideolojik ve ekonomik sebeplerden dolayı gelişmekte olan 3. dünya ülkelerine bir kampanya halinde telkin edilmektedir.

Bize göre ise, her iki görüşün de doğruluk payı mevcuttur. Gerçekten nüfus miktarımız bir siyasi güçtür ve bunu yapay yollardan engellemenin bazı sakıncaları da birlikte getireceği düşünülebilir. Diğer taraftan hızlı nüfus artışının ekonomik kalkınmayı yavaşlattığı da bir gerçektir. Bu nedenle belki de en doğrusu, artışı azaltıcı tedbirler getirirken konunun stratejik öneminin de gözden uzak tutulmaması ve tüm Türkiye'nin nüfusunu azaltıcı yönde değil, cehalet bölgelerindeki artışı frenleyici tedbirler alınmasıdır.

4. Türkiye'de Nüfus Dağılışı ve Bunu Etkileyen Faktörler

4.1. Nüfusun Alansal Dağılışı

Türkiye'de nüfusun alansal dağılışına bakıldığında ilk dikkati çeken özellik dağılımın tekdüze olmadığıdır.

Konu coğrafi bölgeler yönünden de alınırsa, en yüksek nüfus yoğunluğu değerlerine Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde ve kıyı şeridinde rastlanır. Ilıman bir iklimi-

min görüldüğü bu kesimin hemen gerisinde yükselen kıyıya paralel dağlık alan nüfus yönünden oldukça boştur. Karadeniz kıyılarında doğudan batıya doğru ilerlerken Orta Karadeniz bölümünde dağların alçalması ve kıyıdan uzaklaşması nedeni ile yoğun kuşağın iç kesimlere doğru genişlediğini söyleyebiliriz. Burada Bafra ve Çarşamba ovaları ile Yeşilirmak ve Kelkit vadileri yoğun nüfuslanmıştır. Ulaşım imkanlarının yeterince geliştirilemediği Batı Karadeniz bölümünde Zonguldak ve Ereğli çevresi ile içte Bolu ve Düzce ovalarında yoğun nüfustan bahsedilebilir.

Gerek çok uygun coğrafi özellikleri, gerekse beşeri faktörlerin etkisi ile Marmara bölgesi, ülkemizin en yoğun nüfuslanmış kesimidir. Nitekim bölge içinde kuzeyde Karadeniz'e bakan Yıldız Dağları bölümü ve Biga yarımadası dışında hemen her yörede nüfus yoğunluğu yüksek düzeydedir. Ege bölgesinde tarımsal verimin yüksek olduğu Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Bakırçay çöküntü ovaları (graben) ve İzmir civarı Türkiye nüfus yoğunluğu ortalamasının çok üstünde nüfuslanmış yerlerdir. Buna karşılık depresyonları birbirinden ayıran kırık dağları (horst) ve İçbatı Anadolu bölümünde yükselen dağ kütleleri çoğu yerde hemen hiç nüfuslanmamıştır.

Akdeniz bölgesi içinde Çukurova ile Antalya ve Hatay ovaları başlıca nüfus yoğunluk bölgeleri olarak dikkati çekerler. Oysa Teke ve Taşeli platoları ile Torosların geniş dağlık sahaları sadece geçici yerleşilerek, yer yer mevsimlik olarak nüfuslanır. Doğu Anadolu'da nüfus genel olarak seyrek olmakla birlikte Iğdır, Erzurum, Erzincan, Malatya ve Elazığ depresyon ovaları yoğun nüfuslu adalar halindedir. Yüksek platolar ve dağ kütleleri ile Hakkari bölümünün hemen tamamı (Yüksekova dışında) bomboş denilecek kadar az nüfuslanmıştır.

Geniş alanlarda düşük nüfus yoğunluğu ile karakterize olan bölgemiz ise İç Anadolu'dur. Diğer bölgelerden farklı olarak burada vadi boyları ve depresyon tabanları seyrek nüfusludur. Buna karşılık su kaynağı durumundaki dağların etekleri yoğun nüfus barındırırlar. Örneğin; Kızılırmak vadisi ile Yukarı Sakarya vadisi az nüfuslanmışken, Erciyes dağının eteğinde Kayseri, Melendiz eteğinde Niğde, Torosların kuzey eteklerinde Konya, Karaman ve Ereğli, Sultan dağları eteğinde Alaşehir yerleşme merkezleri mevcuttur.

Nihayet Güneydoğu Anadolu bölgemizde az yağışlı düzlükler tenha, buna karşılık dağ etekleri ve Mardin Eşiği gibi basık sırtlar daha fazla nüfusludur. Ayrıca GAP projesinin tamamlanmasının ardından Suriye sınırı boyunca uzanan sahanın da yoğun bir şekilde nüfuslanacağı söylenebilir.

Tablo 6.3: Türkiye Nüfusunun Coğrafi Bölgelerimize Göre Dağılımı (1990)

Bölge	Nüfus miktarı (milyon)	Ülke genelindeki payı (%)
Marmara	13.0	23.0
İç Anadolu	9.3	16.4
Karadeniz	8.3	14.7
Akdeniz	7.5	13.3
Ege	7.4	13.3
D.Anadolu	5.8	10.6
G.D.Anadolu	4.9	8.7

4.2. Türkiye'de Nüfus Yoğunluğu

4.2.1. Aritmetik Nüfus Yoğunluğu

D.İ.E. kaynaklarında kullanılan 774.815 km²'lik yüzölçümümüz izdüşüm alan (göller hariç) olup, ülkemizin gerçek alanı olan 814.578 km²'lik değer dikkate alındığında aritmetik nüfus yoğunluğumuz 69.3 olarak hesaplanır.

Sınırları belli bir sahada yaşayan toplam nüfusun, o sahanın yüzölçümüne bölünmesiyle en basit nüfus yoğunluğu kavramı olan "Aritmetik Nüfus Yoğunluğu" elde edilmektedir. Buna göre, Türkiye'nin 1990 yılına ait nüfus yoğunluğu

$$\frac{56.473.035}{774.815} = 72.9 \text{ kişi / km}^2 \text{ olarak bulunur.}$$

1927 yılında 18 olan yoğunluk değerimiz 1990'da 73 kişiye çıktığına göre, 1927-90 devresinde Türkiye aritmetik nüfus yoğunluğunda dört katından fazla bir artış meydana gelmiştir. Gerçekleşen bu büyüme kuşkusuz nüfusumuzun artması, fakat ülke yüzölçümünün sabit kalmasıyla ilgilidir.

1960 yılı sayım sonuçlarına göre ülkemizin aritmetik nüfus yoğunluklarını hem izdüşüm, hem de gerçek yüzölçümümüzü dikkate alarak hesaplayınız.

Aslında aritmetik nüfus yoğunluğu arazi-nüfus ilişkisini ortaya koymada pek güvenilir değildir. Çünkü nüfusun araziye eşit olarak dağıldığı farzedilmiş ve yüksek dağlık sahalarda ürün elde edilemeyen alanlar veya ormanlar da nüfuslanmış olarak hesaba katılmıştır. Bu tür sakıncalarına rağmen aritmetik nüfus yoğunluğu değerleri pedagojik yönden ve karşılaştırma yapmaya imkan vermesi bakımından önemlidirler. Aşağıdaki tablolarda ülkemizin 1990 yılı aritmetik nüfus yoğunluğunun bazı Avrupa ülkeleri ve komşu ülkeler ile karşılaştırması verilmiştir.

Tablo 6.4: Türkiye ve Bazı Avrupa Ülkelerinde Aritmetik Nüfus Yoğunluğu

Ülkeler	Km ² / nüfus
Türkiye	73
Fransa	101
İngiltere	232
Belçika	318
Hollanda	353

Tablo 6.5: Türkiye ve Komşu Ülkelerin Aritmetik Nüfus Yoğunlukları

Ülke	Alan (km ²)	Km ² / nüfus
İran	1.648.000	33 (1990)
Irak	438.310	42 (1990)
Suriye	185.000	70 (1992)
Türkiye	774.815	73 (1990)
Yunanistan	132.000	77 (1992)
Gürcistan	69.700	78 (1990)
Azerbaycan	86.600	80 (1990)
Bulgaristan	111.000	81 (1992)
Ermenistan	29.800	117 (1991)

Aritmetik nüfus yoğunluğumuzun illere ve bölgelere göre dağılışı incelendiğinde ilden ile ve bölgeden bölgeye önemli farklar olduğu dikkati çeker. Bu farklarda esas rolü il veya bölge yüzölçümlerinin büyüklüğü ile göç alıp verme durumu oynar. Örneğin; en küçük ikinci coğrafi bölgemiz olan Marmara, 1990'da 193'e varan yoğunluk değeri ile ülkenin en çok nüfus çekmiş bölgesi konumundadır. En büyük bölgemiz olan D.Anadolu ise en az nüfuslanmış olarak dikkati çeker (Tablo 6.6 ve Tablo 6.7'yi inceleyiniz).

Tablo 6.6: Coğrafi Bölgelerimizde Nüfus Yoğunlukları

Bölge	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu (Km ² / nüfus)
Karadeniz	143.537	58.3
Marmara	67.306	193.0
Ege	93.139	80.2
Akdeniz	122.927	61.4
İç Anadolu	163.057	57.0
D. Anadolu	165.436	35.5
G.D. Anadolu	59.176	82.9

Tablo 6.7: Aritmetik Nüfus Yoğunluğu En Yüksek ve En Düşük İller (1990)

İl	Nüfus Yoğunluğu
İstanbul	1299.1
Kocaeli	254.4
İzmir	212.0
Hatay	195.5
Erzincan	24.6
Tunceli	15.3
Hakkari	17.4
Gümüşhane	15.1

Fizyolojik yoğunluk hesaplamalarına çayır ve meralar katılmamaktadır. Oysa çayır ve meraların da toplam tarım arazisi içinde ele alınmasıyla elde edilecek fizyolojik yoğunluk değeri daha isabetli olacaktır.

4.2.2. Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu

Aritmetik nüfus yoğunluğunda ortaya çıkan ve daha önce bahsettiğimiz sakıncalı durumu bir ölçüde giderebilen bir diğer nüfus yoğunluğu kavramı "Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu"dur. Toplam nüfusun tüm ülke yüzölçümüne değil, sadece tarım yapılan ekili-dikili alana bölünmesi ile elde edilir.

Buna göre; 1990 yılı nüfusumuzu (56.473.000) ekili-dikili alana (286.450 km²) dağıttığımızda km² 'ye 197.1 kişi düşer. Bu rakam, aritmetik nüfus yoğunluğundan daha gerçekçidir. Şöyle ki, 1 km²'lik tarımsal alanın Türkiye'de yaklaşık 197 kişinin beslenmesini, doyurulmasını sağladığını gösterir. Çeşitli ülkelere ait fizyolojik nüfus yoğunluğu değerlerine bakıldığında ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre bir karşılaştırma yapmak zordur. Nitekim Japonya (2821), Hollanda (1723) ve Belçika (1264) gibi gelişmiş ülkelerde yüksek düzeyde olmasına karşın, bir başka gelişmiş ülke olan ABD'de (123) düşük değerlerle karşılaşılıyor. Yine de sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerine oranla fizyolojik nüfus yoğunluğumuzun düşük olması, Türkiye'de tarım alanlarının beslemek zorunda olduğu nüfus miktarı bakımından henüz çok büyük problemler yaşanmadığını gösteriyor. Fizyolojik nüfus yoğunluğu şüphesiz aritmetik yoğunluk kavramına göre daha fazla açıklama kuvveti olan bir kavramdır. Ancak bu metodun da kuşkusuz bazı sakıncaları vardır. En önemli sakıncası ise ülkenin tüm nüfusunu tarımla uğraşmış gibi varsaymasıdır.

4.2.3. Tarımsal Nüfus Yoğunluğu

Sadece tarım ve hayvancılıkla geçinen çiftçi nüfusun ekili-dikili alanların yüzölçümüne bölünmesiyle elde edilir. Başka kelimelerle kırsal nüfusla tarımsal arazi yüzölçümünün birbirine oranlanması işlemine dayanır. 1990 sayım sonuçlarına göre Türkiye'de kırsal nüfus 23.146.684 kişidir (D.İ.E.). Bu değeri ekili-dikili alana böldüğümüzde, tarımsal nüfus yoğunluğunun 80.8 kişi / km² olduğu görülür. Ancak, bu yoğunluk değeri coğrafi bölge ve bölümlerimiz arasında önemli farklar gösterir. Rize, Artvin ve Hakkari gibi kır nüfusunun fazla, buna karşılık tarım topraklarının az olduğu sahalarda tarımsal nüfus yoğunluğu artmaktadır. Konya, Şanlıurfa gibi geniş tarım alanlarının bulunduğu illerde tarımsal nüfus yoğunluğu ise düşmektedir.

Gelişmiş ülkelerde kırsal nüfus oranları oldukça düşüktür. Başka kelimelerle, gelişmiş ülke çiftçisi, ülkemiz çiftçisine oranla daha fazla ekili-dikili toprağa sahiptir.

Aritmetik Nüfus Yoğunluğu	$= \frac{\text{Toplam nüfus (kişi)}}{\text{Yüzölçümü (km}^2\text{)}}$	Fizyolojik Nüfus Yoğunluğu	$= \frac{\text{Toplam nüfus}}{\text{Ekili-dikili arazi}}$	Tarımsal Nüfus Yoğunluğu	$= \frac{\text{Kırsal nüfus}}{\text{Ekili-dikili alan}}$
---------------------------	---	----------------------------	---	--------------------------	--

Sonuçta, hangi yoğunluk metoduyla hesaplanırsa hesaplanırsa ortaya çıkan değerler sadece genel anlamlar ifade ederler. Çünkü her üç metodun da ortak noktası nüfusun araziye eşit dağıldığı varsayımından hareket etmesidir. Oysa böyle bir dağılım dünyanın hiçbir kesiminde yoktur. Bu nedenle ülkemizin nüfus dağılışı düzeni doğal ve beşeri çevre faktörleri gözönüne alınmadan incelenmemelidir.

4.3. Nüfusun Dağılışı Etkileyen Faktörler

Türkiye'de nüfusun sık veya seyrek dağılmasını kontrol eden faktörler iki ana grupta incelenebilir:

- Doğal çevre faktörleri
- Beşeri çevre faktörleri

4.3.1. Doğal Çevre Faktörleri

Bunlar arasında;

- Yeryüzü Şekilleri
- İklim Elemanları
- Hidrografik Özellikler
- Toprak Özellikleri
- Litolojik Yapı sayılabilir.

Bunlardan iklim (özellikle sıcaklık ve yağış) ve yeryüzü şekilleri (özellikle yükselti ve eğim değerleri) ile nüfus dağılışı düzeni arasında çok sıkı bir paralellik vardır. Gerçekten iklimin insan hayatı için uygun olduğu 0-500 m'ler arasındaki kıyı kuşağımızda ülke nüfusumuzun %49.2'si yaşar. Oysa bu sahalarda toplam yüzölçümümüzün %28 kadardır.

0-500 m. kuşağının üzerinde yükseltiye sahip sahalarda ise bu kez yeryüzü şekilleri önemli rol oynar ve alçak platolar, ovalar, depresyonlar ve oluk sahaları nüfus çekim merkezleri olarak göze çarparlar.

4.3.2. Beşeri Çevre Faktörleri

Nüfusun dağılışında bizzat insanın kendisi ve eserlerinin de etkisi önemlidir. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

- Ulaşım sistemindeki gelişmeler
- Doğal zenginlik kaynaklarının keşfedilip, işletmeye açılması
- Sanayi tesislerinin kurulması

- İç ve dış göçler
- Tarih içinde ülke sınırlarındaki değişimler
- Turizm amaçlı yatırımlar
- Tarım sektöründeki teknik gelişmeler

5. Türkiye Nüfusunun Yapısal Özellikleri

5.1. Nüfusumuzun Yapısı

Bir ülkenin nüfusundaki kadın-erkek sayısı ve yaş dilimlerine göre nüfus miktar ve oranları analiz edilmesi gereken ve sosyo-ekonomik özelliklere sahip değişkenlerdir.

5.1.1. Cinsiyet Yapısı

Bilindiği gibi dünya üzerindeki bütün toplumlarda doğumda erkek çocuk sayısı kız çocuğu sayısından fazladır ve 100 kız doğumuna karşılık 102-109 erkek çocuk doğmaktadır. Yani erkek çocuk doğumu kabaca %5 fazladır. Bunun bilimsel açıklaması henüz kesinleşmiş değildir. Buna karşılık her yaş grubunda erkeklerde ölüm oranları daha fazla olduğundan doğumdaki bu erkek fazlalığı yaşlar ilerledikçe azalmakta, 20-39 yaşlar arasında dengelenmekte ve daha ileriki yaşlarda ise kadınların çoğunluğu artmaktadır.

Ülkemizde 1940 yılına kadar kadın nüfusun erkek nüfusa oranla fazla olduğu görülmektedir. Nitekim 1927'de 100 kadına 92.6 erkek düşerken, denge 1940'da kurulmuş ve bu değer 99.7'ye kadar yükselmiştir. Bundan sonraki sayım yıllarında 100 kadına düşen erkek sayısı giderek kadınlar aleyhine değişmiştir.

Tablo 6.8: Türkiye'de Yıllara Göre Genel Cinsiyet Oranları

Yıllar	Erkek nüfus oranı (%)	Kadın nüfus oranı (%)	100 kadına düşen erkek sayısı (Genel Cinsiyet Oranı)
1927	48.1	51.9	92.6
1940	49.9	50.1	99.7
1950	50.5	49.5	101.9
1960	51.0	49.0	104.2
1970	50.6	49.4	102.3
1980	50.7	49.3	102.8
1990	50.7	49.3	102.8

$$\text{G.C.O. (Genel Cinsiyet Oranı)} = \frac{\text{Pm (erkek nüfus)}}{\text{Pf (kadın nüfus)}} \times 100$$

Bir ülkenin nüfusunun cins bileşimi demografik nedenlerden çok toplumsal bazı olaylarla ilgilidir. Bunlardan en önemlisi savaşlar ve göçlerdir. Gerçekten tarihin en eski dönemlerinden beri savaşlara istisnalar dışında hep erkek nüfus katılır ve yine bu nüfus kütlesi yitirilir. Örneğin; bugün Almanya, İngiltere ve Japonya gibi ülkelerin nüfuslarında çok belirgin bir erkek nüfusu azlığı vardır. Türkiye'de ise 1940'lara kadar önce kadın nüfus fazla olduğu halde, daha sonraki yıllarda erkek nüfus toplam kadın nüfusumuza üstünlük sağlamıştır. Şüphesiz bu durumun ortaya çıkmasında I. Dünya savaşında ve Milli Mücadele yıllarında kaybettiğimiz erkek nüfus miktarının fazlalığı en önemli etkidir.

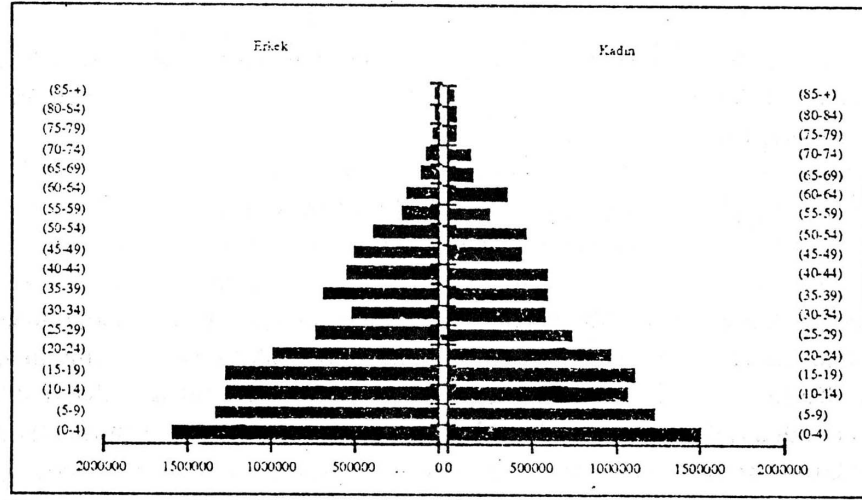
Nüfusumuzun cinsiyet yapısında ortaya çıkan bu genel tablo ancak global bilgi vermekte ve diğer ülkelerle karşılaştırmak bakımından faydalı olmaktadır. Oysa konu, bölgeler, iller ve hatta köyler bakımından incelendiğinde genel nüfus planlamalarına ışık tutabilecek anlam taşır. Nitekim göç veren illerimizin hemen hemen yarısında kadın nüfus oranı yüksektir. Geri kalan yarısında ise Genel Cinsiyet Oranı 100'ün üzerinde olmasına rağmen çoğunun önemli miktarda asker nüfusunu barındırmasını dikkat çekicidir. Göç alan illerin tümünde istisnasız erkek nüfus miktarı daha fazladır. Hatta Tekirdağ ve Bilecik gibi hem göç alan, hem de sınırları içinde büyük askeri birliklerin bulunduğu illerde cinsiyet oranı daha da artmaktadır (Tekirdağ 115.0, Bilecik 107.6). Genel Cinsiyet oranının en düşük olduğu illerimiz ise 100 kadına düşen 90.6 erkek ile Sinop ve 91.7 erkek ile Gümüşhane'dir. Diğer taraftan yine ülke içi göç ile ilgili olarak kırsal alanlarda kadın, şehrsel yerleşmelerde ise erkek nüfusunun fazla olduğu görülmektedir.

5.1.2. Yaş Yapısı

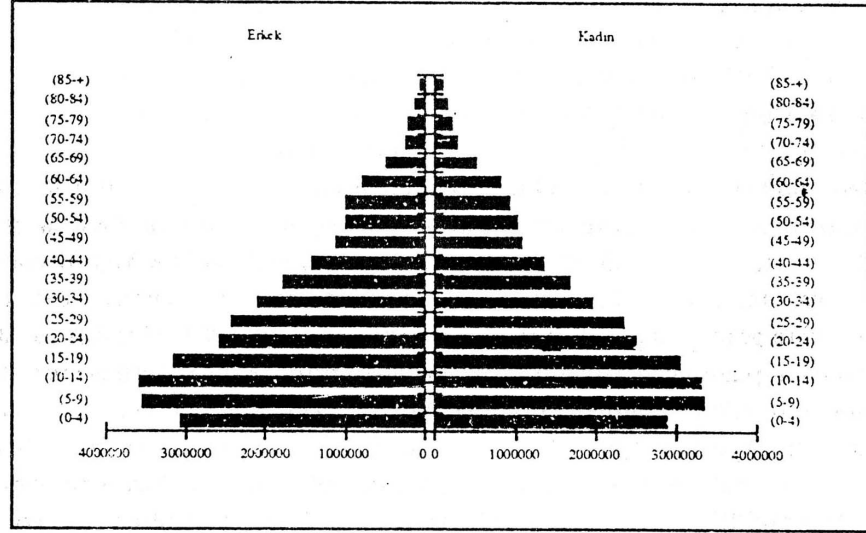
Özellikle sosyo-ekonomik amaçlı planlamalarda, nüfus miktarı kadar önem taşıyan bir başka kriter de ülkenin "Nüfus Yaş Yapısı"dır. Bu terim bir nüfus kitlesinin belirlenmiş yaş gruplarına göre bileşim durumunu tanımlar. Nüfusun yaş gruplarına bölünüp analiz edilmesi başta çalışabilir ve çalışmayan nüfusun ortaya çıkartılmasında son derece önemlidir.

Birleşmiş Milletler ölçütlerine göre 0-14 yaş arasındakiler çocuk, 15-64 gruplarındakiler yetişkin veya çalışabilir nüfus ya da faal nüfus, 65 yaş ve üzeri ise yaşlı nüfus olarak sınıflandırılır. Ülkemizde de başta Devlet Planlama Teşkilatı ve Devlet İstatistik Enstitüsü olmak üzere işgücü değerlendirmelerine yönelik çalışmalarda bu sınıflandırma kullanılmaktadır. Yine sıkça kullandığımız bir başka sınıflandırma ise yaş grupları 0-4, 5-9, 10-14, 15-19, ...80-94, 85+ şeklinde olup daha dar aralıktır. Her iki gruplandırma da en iyi şekilde "yaş piramidi" aracılığı ile gösterilir.

1950 yılına ait yaş piramidi

1990 yılına ait yaş piramidi

Şekil 6.1: Türkiye Nüfusunun 1950 ve 1990 Yıllarına Göre Yaş Piramitleri

Yukarıdaki yaş piramitlerini incelediğimizde üstteki 1950 yılına ait piramitte çocuk yaşındaki nüfusun fazla, dolayısıyla doğum oranının yüksek olduğu görülmektedir. Alttaki 1990 piramidine göre ise 0-4 yaş grubunun azaldığı ve buna bağlı olarak nüfus artış hızımızın da azalma eğilimine girdiği görülmektedir. Bir ülke nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı bize aynı zamanda o ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında da bilgi verir. Gelişmiş ülkelerde nüfusun %30'dan azını çocuklar, %15 kadarını da yaşlılar oluşturur. Az gelişmiş ülkelerde çocukların payı %40-55 arasında değişirken yaşlı nüfusun payı %4-8 arasındadır. Bu ölçüt esas alındığında Türkiye az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında ve gelişmekte olan ülkeler sınıfındadır.

5.1.3. Yaş Bağımlılık Oranı

Toplumdaki üretim faaliyetlerine katılmadıkları varsayılan 0-14 yaş grubu ile 65 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusa "Bağımlı Nüfus" adı verilir ve bir nüfus kitlesinde bağımlılık oranı şöyle hesaplanır:

$$\text{Yaş Bağımlılık Oranı} = \frac{(0-14 \text{ yaş}) + 65 \text{ yaş ve üstü}}{15-64 \text{ yaş}} \times 100$$

Yaş bağımlılık oranı, aktif nüfus olan 15-64 yaş grubundaki her 100 kişinin teorik olarak bakmak zorunda olduğu çocuk ve yaşlı nüfusu belirtmesi bakımından anlamlıdır. Türkiye'de bu oran 1990 verilerine göre 64, 68'dir ve 1970'den itibaren düşme eğilimindedir. Kuşkusuz bu trend olumludur. Çünkü bir ülkede bağımlılık oranının yüksek olması kalkınmanın gerçekleşmesine olumsuz etki eder. Nitekim gelişmiş ülkelerin bağımlılık oranlarına baktığımızda kabaca %50'lerde olduğunu görürüz. Oysa bu oran komşularımızdan Suriye'de %100'e yakın, Irak ve İran'da ise %80 civarındadır.

5.1.4. Medyan Yaş

Ülkelerin nüfusunun genç mi yoksa yaşlı mı olduğu veya yaşlanma sürecinde mi olduğu sorularına cevap verebilmek için ise o ülkenin tüm nüfusunu kapsayacak şekilde bir ortalama yaş hesabına başvurulur ki, buna "Medyan Yaş" diyoruz. Medyan yaş, bir ülkenin bütün fertleri, yaşlarına göre, yani yeni doğan çocuktan en yaşlı ihtiyara göre sıralandıkları takdirde tam ortaya isabet eden kişinin yaşıdır. Bu nedenle toplam nüfusun yarısı medyan yaşın altında diğer yarısı ise üstünde bulunur. Şüphesiz medyan yaş düştükçe nüfusun gençleştiği yükseldikçe yaşlandığı anlaşılır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde medyan yaş yüksek, az gelişmiş ülkelerde düşüktür. Örneğin gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde medyan yaş 30'un üstünde, az gelişmiş ülkelerde 20'nin altındadır. Türkiye'de ise 1990 yılına ait medyan yaş değeri 22.21'dir. Ayrıca 1970 yılından bu yana sürekli bir artış içerisindedir (1970 yılında 18.95 idi).

5.1.5. Eğitim Durumu

Bir ülkeyi diğer ülkelerle karşılaştırırken ekonomik göstergelerin yanında sosyal göstergeler de kullanılmaktadır. Eğitim sektörü, sosyal göstergeler içinde, ekonominin ihtiyaç duyduğu kaliteli nüfusu yetiştiren temel kaynaktır. Nitekim Japonya ve İsrail örneğinde olduğu gibi eğitim düzeyi yüksek, kaliteli bir nüfus, en olumsuz şartlarda bile kalkınmayı gerçekleştirebilmektedir. Türkiye de eğitim konusunda gerçekten önemli hamleler yapmış bir ülkedir. Ancak varılan nokta, olması gerekenden geridir. Nitekim 1927 yılında 6 yaş ve üstü nüfus dikkate alındığında genel nüfusumuzun sadece %10.6 'sı okur yazarken, 1990'da 80.46'ya çıkmıştır. Ancak okuryazar olmayan nüfusun %71 'i maalesef kadın nüfustur. Ayrıca Türkiye'de

1990 yılında okuma-yazma bilenlerin %77.1 'inin herhangi bir okuldan mezun olmayanlar ile ilkokul mezunu olanlardan meydana gelmesi üzücüdür. Okur-yazar olan nüfus içinde orta ve dengi okullardan mezun olanların oranı %9.4, lise ve dengi okul mezunlarının oranı %9.6, yüksekokul ve fakülte mezunu olanların oranı ise sadece 3.9'dur.

5.1.6. Doğum ve Ölümler

Nüfus kitlelerinin başlıca değişkenlerinden biri de doğumlar ve ölümlerdir. Ülke nüfusunda 15-49 yaşları arasındaki 1000 kadın başına düşen yıllık doğum sayısına "genel doğum oranı" denir. Buna karşılık, herhangi bir yaş dilimi olmaksızın 1000 nüfus başına düşen yıllık ölüm sayısına "genel ölüm oranı" denmektedir.

$\text{Genel Doğum Oranı} = \frac{\text{Yıllık doğum toplamı}}{\text{15-49 yaş arası kadın nüfus (yıl ortası)}} \times 1000$	$\text{Genel Ölüm Oranı} = \frac{\text{Yıllık ölümler toplamı}}{\text{Toplam nüfus (yıl ortası)}} \times 1000$
--	--

Ülke nüfusunda doğum ve ölüm oranları arasındaki fark o ülkenin doğal nüfus artış hızını verir ve göçlerden arındırılmış bulunduğundan daha anlamlıdır. Türkiye'de gerek doğum ve gerekse ölüm oranları 1950'li yıllardan itibaren giderek düşmektedir. Nitekim 1950-55 yılları arasında kapsayan beş yıllık dönem için doğum oranı %46, ölüm oranı ise %25 iken, 1985-90 devresinde bu değerler doğum oranında %28'e, ölüm oranında %6'ya kadar düşmüştür. Ölüm oranlarının düşmesi sosyal ve ekonomik yaşantıdaki iyileşmelerin açık bir göstergesidir. Doğum oranlarının düşüşü ise daha ziyade sanayileşme ve şehirleşme olguları ile ilgilidir. Çünkü sanayileşme ve şehirleşme (bir anlamda gelişme) sürecindeki ülkelerde ailelerin yapmayı düşündüğü ve ihtiyaç duyduğu çocuk sayısı yıldan yıla azalmaktadır. Zaten gelişmekte olan ülkelerde sosyo-ekonomik kalkınma ile ters orantılı olarak doğal nüfus artış hızının, başka kelimelerle doğum ile ölüm oranları arasındaki farkın düşmesi adeta demografik bir kural gibidir. Bu nedenle Türkiye nüfus artış hızının yüksek olması sebebiyle paniğe kapılmak bizce yersizdir. Çünkü bugünün gelişmiş toplumları da aynı süreci geçmişte yaşamışlar ve günümüzde artık nüfus artış hızını yükseltici politikalar üretmeye başlamışlardır.

5.1.7. Aile Nüfus Sayısı Büyüklüğü

Aile büyüklüğümüz bakımından çeşitli araştırmalarda 5 sayısı esas alınmaktadır. Ancak bu rakam ülke geneli için bir fikir vermekle birlikte, ilden ile, kırdan-şehirle çok büyük farklılıklar arzeder. Gerçekten Doğanay'ın 1980'li yılların başında Erzurum il merkezi içinde yaptığı bir araştırmada bu değer 7,3 dolayında olduğu belirlenmişti. Hatta gecekondu semtlerinde 9-17 kişiye ulaşan geniş aile yapılarına sıkça

rastlanmıştır. Tahmin edilebileceği gibi bu değerler gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça yüksektir.

1990 nüfus sayımı verilerine bakılırsa, Türkiye'de aile sayısının 11.2 milyona yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bunların kabaca %66'sı 1-5 kişilik, %28'i 6-10 kişilik, %6'sı ise 10 ve daha fazla nüfusu barındıran ailelerdir.

Ülkemizde aile nüfus sayısının yüksek olmasında ekonomik nedenlerin yanında geleneklerimiz de rol oynar. Özellikle kırsal kesimde evlenen oğullar babanın yönetim ve denetiminde kalmaya devam etmekte onunla aynı evde yaşamakta, böylece "birleşik aile" yapısı halen önemini korumaktadır.

6. Kırsal ve Şehirsel Nüfus

Bir ülkede veya bir bölgede nüfusun şehir veya kırlarda yoğunluk kazanması o ülke veya bölgenin sosyo-ekonomik durumunu da yansıtır. Sanayileşmiş ileri ülkelerde nüfus şehirlerde yoğunlaşmıştır. Ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde ise nüfusun önemli bir bölümü kırsal alandadır. Sosyal yapı bakımından da şehir ve kır toplumu arasında büyük farklar bulunmaktadır. Şehirlerde yaşayan insanlarda geleneksel kültür ve davranışlar önemli ölçüde erozyona uğramaktadır. Kır nüfusunda ise geleneksel davranışlar hakimdir. Bu nedenle hem ekonomik hem de sosyo-kültürel değer ifade eden kırsal ve şehirsel nüfus konusu ile özellikle beşeri coğrafyacılar yakından ilgilidirler.

1800'lü yılların başlarında dünya nüfusunun kabaca %3'ü şehirlerde yaşıyordu. Günümüzde bu oran %50 civarındadır. Fakat kıtalar arasında önemli farklar vardır. Örneğin; Avrupa'da nüfusun %65'i, Kuzey Amerika'da %80'i şehirlerde yaşar. Bu oran Afrika ve Asya'da %25-30 arasındadır. Kırsal ve şehirsel nüfusu birbirinden ayıran ana kriter nüfus miktarıdır. Sınır değer 10.000 kişilik nüfus kitlesidir. Nüfusu 10.000'den az olan yerleşme birimlerinin nüfusu kırsal, 10.000 ve daha fazla kişi barındıran yerleşmelerin nüfusu ise şehir nüfusu kapsamına alınmaktadır.

Ülkemizde nüfusu 10.000'in altında bulunan yerleşmelerde yaşayan nüfusa kırsal nüfus adını veriyoruz. Bu nüfus kitlesinin geçim kaynağı önemli ölçüde tarla tarımı ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu ayırım nüfus miktarı kriteri olup, idari ayırımında on binden az nüfuslu ilçe merkezleri de şehir kapsamına alınmaktadır.

Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında kırsal nüfus, toplam nüfusumuzun büyük bir yüzdesini meydana getiriyordu. 1927'de 10.000 kriterine göre, ülkemiz nüfusunun %83.8'i kırsal, %16.2'si şehirsel yerleşmelerde yaşıyordu. Kırsal nüfusun bu hakimiyeti etkisini giderek kaybetmesine rağmen, 1970'li yılların sonlarına kadar devam etmiş ve ilk olarak 1980 nüfus sayımında şehir nüfusu, kır nüfusundan daha fazla sayıya ulaşmıştır.

Kır-şehir ayırımında nüfus miktarını kriter olarak almak pratik ve karşılaştırma olanağı vermesi bakımından tercih edilmektedir. Aslında coğrafyacılar kişisel detaylı çalışmalarında nüfus kriteri yanında yerleşmenin fonksiyonlarını da dikkate alırlar.

Kır-şehir nüfus ayrımına coğrafi bölgelerimiz açısından bakılacak olursa Marmara Bölgesi'nde nüfusun %75'ten fazlasının şehirlerde yaşadığını, buna karşılık Karadeniz Bölgesi nüfusunun ancak %30'unun şehirli olduğu göze çarpar. Karadeniz dışında şehirsiz nüfusun kırsal nüfusun altında kaldığı diğer bölgeler ise Akdeniz ve Doğu Anadolu bölgeleridir.

Tablo 6.9: 10.000 Kişilik Nüfus Kriterine Göre Türkiye'de Kır-Şehir Nüfus Oranları

<u>Sayım Yılları</u>	<u>Kır (%)</u>	<u>Şehir (%)</u>
1927	83.8	16.2
1935	83.4	16.6
1945	81.6	18.4
1955	77.5	22.5
1965	70.1	29.9
1975	57.4	42.6
1985	48.9	51.1
1990	43.7	56.3

Kuşkusuz Türkiye'nin nüfusu artarken sadece şehir nüfusu değil, kır nüfusu da artış kaydetmiştir. Her ne kadar şehirsiz nüfus karşısında kırsal nüfusun oransal olarak azaldığı görülüyorsa da, mutlak değer olarak devamlı artış söz konusudur.

Kır-şehir nüfusumuza ait yukarıda verilen genel değerlendirmelerden sonra ülkemiz için aşağıdaki sonuçları maddelemek mümkündür (10.000 kriterine göre):

- Türkiye 1950'li yılların başından itibaren hızlı bir şehirleşme sürecine girmiştir ve bu süreç halen devam etmektedir.
- Şehirsiz nüfus, 1927-1990 yılları arasında yaklaşık on beş kat artmış, buna karşılık kırsal nüfus 2.2 kat artmıştır.
- 1950-90 arasındaki dönemde şehirsiz nüfus artışı, ülkemiz ortalama nüfus artışının iki misli gerçekleşmiştir. Kır nüfus artışı ise ortalama nüfus artışının yarısı kadardır.
- Toplam şehir nüfusumuzun hemen hemen yarısı beş ilde (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa) toplanmıştır.
- Ülkemizde 1990 sayımına göre, nüfusu 10.000-50.000 arasında olan 286, 50.000-100.000 arasında 59, 100.000-500.000 arasında 36, 500.000'in üzerinde ise 7 idari yerleşme birimi mevcuttur.

7. Türkiye'de Nüfus Hareketleri

Nüfusun devamlı yaşadığı sahayı, kişisel, aileler veya gruplar halinde terk edip, geçici veya sürekli yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesine "göç", söz konusu nüfusa ise "göçmen" denilir. Belirli bir zaman biriminde nüfusa göç ile katılan ve nüfusu terk eden kişiler arasındaki farkın nüfustaki 100 kişiye oranlanmış miktarına ise net göç oranı adı verilmekte ve;

$$\text{Net göç oranı} = \frac{\left(\frac{\text{nüfusa katılan}}{\text{kişi sayısı}} \right) - \left(\frac{\text{nüfusu terkeden}}{\text{kişi sayısı}} \right)}{\text{Toplam Nüfus}} \times 100$$

formülüyle hesaplanmaktadır.

Tahmin edilebileceği gibi net göç oranının negatif olması, sahanın göç verdiği, pozitif olması ise aldığına işaret eder.

Önemli nüfus parametrelerinden biri olan göç hareketi, değişik sosyal, siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmakta ve tarih öncesi dönemlere kadar dayanmaktadır. Bu nedenle göç hareketlerini çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Ancak biz burada ülkemiz açısından göç hareketlerini çoğu kez yapıldığı gibi "iç göçler" ve "dış göçler" başlıkları altında ele alacağız.

7.1. İç Göçler

Türkiye'deki iç göçler sürekli ve mevsimlik olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

7.1.1. Sürekli Göçler

Ülkemizdeki iç göç hareketini;

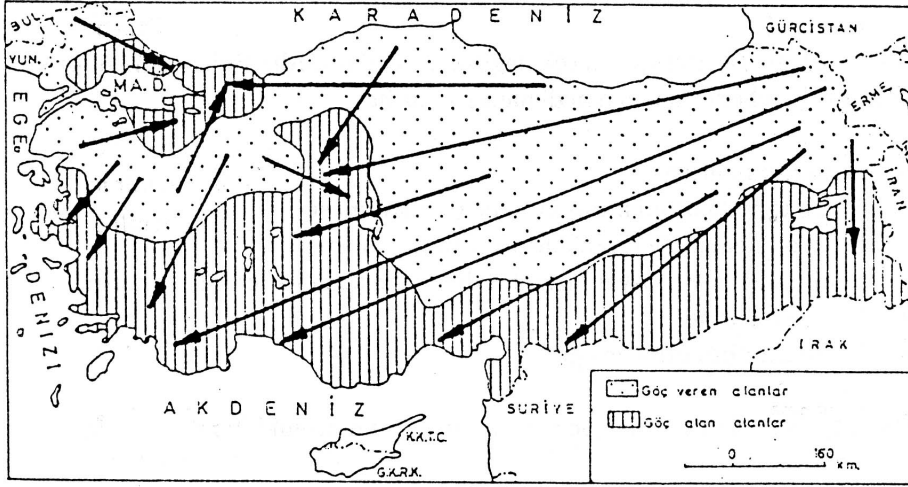
- Kırdan → şehire
- Kırdan → kıra
- Şehirden → şehire
- Şehirden → kıra

olmak üzere dört grup altında ele almak mümkündür. Ancak hemen tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de nüfus akımının ağırlığı kırdan şehire doğrudur. Ülke içi göç hareketinde 1950'lerde başlayıp, 1960'lı yıllarda hızlanan kırdan şehire göç olgusu, önemli bir demografik olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırdan şehire yönelen göç, önceleri itici bir güç olarak kabul edilmiştir. Yıllar ilerledikçe şehirlerdeki işgücü arzının yeterli olamaması önemli bir sorun haline gelmiş ve bunun üzerine göçü önlemeye yönelik nüfus politikaları oluşturulmaya çalışılmıştır. Ülkemizdeki göç olgusundaki gelişmeleri 1950'den günümüze kadar şu şekilde yorumlayabiliriz:

- 1950-1955 döneminde, bölge dışına en çok göç veren illerin Karadeniz Bölgesinde yer aldığı tesbit edilmiştir. Doğu ve Güneydoğu hem daha az göç vermiş, hem de göçün yönü bölge içi şehirlere doğru olmuştur. İstanbul bu dönemde tüm Türkiye için cazibe merkezidir. Ankara ise daha ziyade Doğu ve İç Anadolu çıkışlı göçlere sahne olmuştur.

- 1955-1960'da Karadeniz en fazla göç veren bölge olma özelliğini korumuş, buna karşılık Ankara göç alma oranı bakımından İstanbul'u geçmiştir.
- 1960-1965 yılları arasının karakteristiği daha önce adı geçen çekim merkezlerine Kocaeli'nin de eklenmesidir.
- 1965-1970 döneminde İstanbul ilindeki göçle gelmiş nüfusun oranı toplam il nüfusunun %21'ine ulaşmıştır. Bu değerler Ankara için %12, İzmir için %8'dir. Bu dönemde Kayseri, Gaziantep, Konya, Erzurum ve Elazığ önemli oranda göç çeken iller sınıfına dahil olmuşlardır. En fazla göç veren bölgeler ise Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'dur.
- 1970-1975 yılları arasında ise İstanbul, Kocaeli ve Bursa uzun mesafeli göç alan iller konumuna gelmişlerdir.
- 1975-1980 döneminde Karadeniz artık en fazla göç veren bölge olma özelliğini yitirmiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ön plana çıkmıştır. İstanbul yine nüfus hareketlerinin odak merkezidir. Ancak Kocaeli oran bakımından İstanbul'u geçmiştir.
- 1980-1985 yılları arasında ülkemiz içinde göç eden nüfus miktarının mutlak değer olarak olmasa da oran itibari ile azaldığını görüyoruz. Göç alan ve veren illerin dağılışı ise bu dönemde pek değişmemiştir.
- 1985 yılından itibaren ise Akdeniz ve Ege sahillerindeki hemen tüm kıyı şehirlerinin turizmin gelişmesi ile paralel olarak ciddi oranda göç aldıklarını görüyoruz. Bu 5 yıllık dönemde İstanbul, Kocaeli, Antalya, İçel, Ankara, Bilecik, Bursa ve İzmir illerinin toplam nüfuslarının %10'dan fazlasını göçmen olarak aldıkları buna karşılık hemen tüm Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu illeri ile birlikte Orta Anadolu'da Kırşehir ve Çankırı, Trakya'da da Kırklareli'nin nüfuslarının %12'den fazlasını kaybettiklerini anlıyoruz.
- 1990'lı yıllardan itibaren ise göç olgusunun küçük oranda da olsa yön değiştirebildiğine ve özellikle yaşlı nüfusun büyük şehirlerden daha sakin ve az nüfuslu sahil yerleşmelerine göç ettiğine tanık oluyoruz.

İç göçler konusunda bu tesbitleri yaptıktan sonra, genel bir değerlendirme ile kırdan şehire doğru olan nüfus hareketlerinin halen süregeldiğini ve kırsal alandaki yaşam şartlarında önemli ölçüde düzelme sağlanmadığı takdirde, önümüzdeki yıllarda da göçün devam edeceğini söyleyebiliriz. Göç hareketini kısa sürede durdurmak mümkün olmadığına göre, hiç olmazsa göç veren bölgelerdeki sanayi ve hizmet sektörlerinin yoğunlaştığı merkezleri destekleyerek, göçlerin yönlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Şekil 6.2: Türkiye'de Genel Hatları İle Göç Alan ve Veren Sahalar (Atalay'dan)

7.1.2. Mevsimlik Göçler

Türkiye'de mevsimlik yer değiştirmeler de oldukça yaygın olup, bu tür nüfus hareketini 3 grup altında incelemek mümkündür.

- Ekonomik faaliyetin göçebe hayvancılık olmasından kaynaklanan göç hareketleri: Bu hareket, Doğu Anadolu ve Toros dağlık kütlelerinde görülen, sadece hayvansal ürünlerle geçinen yürüklerin, aşiretlerin dağ otlaklarından faydalanmak üzere yazın dağların yüksek kısımlarına, kışın ise alçak sahalara hayvanları ile birlikte geçici olarak göç etmesiyle gerçekleşir. Örneğin kış aylarını Çukurova'da geçiren konar-göçer yürük obaları, yazın Uzunyayla ve Bozok yaylalarına, kışı Antalya ovasında geçirenler ise yaz aylarında göller yöresinin yüksek sahalarna kadar uzanırlar.
- Yaylacılık faaliyetleri ile ilgili nüfus hareketleri: Kısaca yazın çıkılıp ikamet olunan, yüksek ve serin yer veya dağların üstündeki ikametgah olarak tarif edilen yaylalar, ülkemiz kır hayatında son derece önemli işleve sahiptirler. Yaylacılık faaliyetlerine değişik şekillerde de olsa yurdumuzun hemen her bölgesinde rastlanır. Ancak en yoğun olarak görüldüğü yerler arasında Doğu Anadolu Bölgesi, Doğu ve Orta Karadeniz bölümleri; Köroğlu, Ilgaz dağları ve Toroslari sayabiliriz.
- Tarım işçilerinin mevsimlik göçleri: Bu hareket, belirli birkaç yöremizde bazı tarımsal ürünlerin hasat mevsiminde tarım işçilerinin yer değiştirmeleri ile ilgilidir. En belirgin olarak Çukurova'da görülür. Pamuğun toplanma döneminde özellikle Güneydoğu Anadolu'dan buraya gelen aileler, pamuk ve diğer tarımsal işlerde çalışıp, daha sonra kendi ikametgahlarına dönerler. Pamuk hasatı zamanında Ege Bölgesinde de benzer bir hareket görülür. Doğu Karadeniz bölümü ile çay toplama zamanlarında mevsimlik işçi göçlerine sahne olur. Ancak Ege ve Doğu Karadeniz'deki mevsimlik göç hareketlerinin siyasi Çukurova'ya oranla daha dardır.

7.1.3. İç Göçlerin Nedenleri ve Göç Eden Nüfusun Bazı Özellikleri

Ülkemizde iç göç hareketinin çok değişik nedenleri vardır. Buna rağmen söz konusu nüfus hareketlerinin ana nedenleri şunlardır:

- Hızlı nüfus artışı
- Tarım topraklarının miras yolu ile parçalanması
- Erozyon nedeni ile toprakların veriminin düşmesi
- Eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerden daha fazla yararlanma arzusu
- Huzursuz ortam
- İş sahasını büyütme isteği

Diğer yandan, Türkiye'de göç eden nüfusun bazı özellikleri ise şöyledir;

- Çoğunlukla okur-yazar genç nüfus göç etmektedir. Kırsal sahadaki yüksek öğrenim görmüş gençlerin de büyük bir bölümü sanayileşmiş bölge ve şehirleri tercih etmektedir.
- Göç edenlerin önemli bir yüzdesinin erkek olduğu ve gittikleri yerde çoğunun imalat ve hizmet sektöründe istihdam edildikleri görülmektedir.
- Kırsal alandan göç edenlerin önce yakın mesafedeki kasaba ve şehirlere ve oradan da daha büyük şehirlere göç ettikleri tesbit edilmiştir. Örneğin; Doğu Karadeniz çıkışlı göçmenler genellikle Samsun ve Zonguldak'da bir süre çalıştıktan sonra İstanbul'a gitmektedir.

Sonuçta; göç veren illerin toprakları, göç alan illere göre daha küçük ve parçalı olup erozyon nedeni ile verimsizleşmiş durumdadır. Buna karşılık iç göç büyük şehirlerin sağlıksız sir şekilde büyümesine, gecekondu halkalarının genişlemesine, altyapı sorunlarının hızla artmasına neden olmaktadır. Kırsal alandan göç edenlerin nisbeten eğitilmiş ve genç olması, kırlar için gerekli insan potansiyelinin kaybı anlamındadır. Nitekim, göç veren sahalarda, geride kalan nüfusun çoğunlukla yaşlı ve çocuklar ile eğitim seviyesi düşük kişilerden oluştuğu bir gerçektir.

7.2. Dış Göçler

Bu konuyu "dış ülkelere Türkiye'ye" ve "Türkiye'den dış ülkelere" olmak üzere ikiye ayırarak incelemek daha uygundur. Çünkü Anadolu, yüzyıllardan beri dıştan göç almaya devam ederken, yakın yıllardan başlamak üzere dışarıya da göç vermeye başlamıştır.

7.2.1. Dış ülkelere Türkiye'ye Yönelik Göçler

Geniş bir arazi parçasına hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde arazi kaybetmeye başlaması ile birlikte kaybedilen bu yerlerden Osmanlı İdaresi altında kalan bölgelere, İmparatorluğun son dönemlerinde ise Anadolu'ya

doğru devamlı bir göç hareketi süregelmiştir. Anadolu'ya yönelen bu göç hareketi Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam ederek günümüze kadar gelmiştir.

Yapılan araştırmalar, Anadolu'ya yönelik toplu ilk göç hareketlerinin 1768 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrası imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) arasında geçen süre içerisinde başladığını göstermektedir. Daha sonraları Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın bağımsız devletler olmaları, Anadolu'ya nüfus göçünü hızlandırmıştır. Hızı zayıflamış olmasına rağmen bugün de devam etmektedir.

1771-1989 yılları arasını kapsayan kabaca son 200 yıl içinde Anadolu'ya gelen göçmen sayısı 7,8 milyonu aşar. Bu kitlenin yaklaşık 2,2 milyonu Cumhuriyetin ilanından sonra gelenlerdir. Söz konusu göçmenlerin %96'sının çıkış yeri Yunanistan, Bulgaristan, Eski Yugoslavya ve Romanya gibi dört Balkan ülkesidir.

Dıştan Anadolu'ya yönelmiş göçlerin ana nedeni maalesef "zorunlu göç ettirme" esasına dayanır. Örneğin 1792 Yaş Antlaşması ile Kırım'ı işgal eden Çarlık Rusya'sı, Kırım Türkleri'ni zorunlu olarak göç ettirmiştir. Yine 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Kafkasya ve Balkanlarda Rus Ordularının baskısından kaçan önemli bir nüfus kitlesi Anadolu'ya sığınmıştır. Benzer şekilde Yunanistan ve Bulgaristan'ın Türk nüfusuna uyguladığı sistemli baskılar da Anadolu'ya yönelen göçlerin ana nedenidir.

Göçlerin nedenleri arasında az da olsa "değiştirme yoluyla göç" olayı diğer bir faktördür. Örneğin Lozan Barışı uyarınca Ege Adaları ve Makedonya'dan yaklaşık 400.000 kişilik bir nüfus Anadolu'ya alınmış, buna karşılık Doğu Karadeniz ve Trakya'daki Rumların hemen tamamı (İstanbul'dakiler hariç tutulmuştur) olan 150.000 kişi Yunanistan'a gönderilmiştir. Balkan ülkelerinin dışında daha az da olsa zaman zaman Orta Asya, Kıbrıs, Eski Sovyetler Birliği gibi değişik bölgelerden de Anadolu'ya göçler olmuştur. Örneğin 1979'da Sovyetler'in Afganistan'ı işgalinden sonra Pakistan'a sığınan 4350 kişi 1986 yılında Türkiye'ye getirilerek yerleştirilmiştir.

Tablo 6.10: Cumhuriyet Devrinde Türkiye'ye Yönelik Göçler (Doğanay'dan)

<u>Ülke</u>	<u>1923-1989 (bin)</u>
Bulgaristan	961.7
Eski Yugoslavya	562.0
Yunanistan	424.6
Romanya	210.1
Kıbrıs	30.2
Eski S.Birliği	2.8
Afganistan	4.4
Diğer	50.0

Türkiye ayrıca, çeşitli anlaşmazlıklara sahne olan komşu ülkelerde yaşayan toplumlar için de zaman zaman sığınılacak bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Nitekim İran da şahlık rejiminin bitmesinin ardından, İran-İrak savaşı esnasında ve Körfez Savaşı'ndan hemen sonra yüzbinlerle ifade edilebilen nüfus kitleleri sınırlarımız içinde ikamet ettirilmişler ve her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Söz konusu toplulukların önemli bölümü daha sonra geri dönmüşlerdir.

7.2.2. Türkiye'den Dış Ülkelere Göçler

Türkiye'den yurt dışına yönelen nüfus göçü şüphesiz temelde ekonomik nedenlere dayanır ve bir anlamda "işgücü göçü" olarak nitelendirilebilir. Nedeni ülkemizde çalışma çağındaki nüfusa yeterince istihdam alanları açılmayışıdır.

Genel bir değerlendirme ile yurt dışına işçi gönderilmesinde iki ayrı safhanın ortaya çıktığı söylenebilir. Birinci dönem, 1961-74 yıllarını içine alır ki, bu dönemde yurt dışına gönderilen 810.498 kişinin %97.5'i Avrupa ülkelerine gitmiştir. 1975-89 arasındaki ikinci devrede ise göç eden toplam 538.189 işçinin %92.3'ü Arap ülkelerine yönelmiştir. Toplam olarak 1961-89 arasındaki 29 yılda dış ülkelere giden nüfus miktarı 1.348.687'dir. Bunun %48.8'i Almanya'ya, %18.8'i Suudi Arabistan'a, %14.8'i Libya'ya ve %4.2'si Fransa'ya yerleşmiştir. Şüphesiz Türkiye dışında bulunan Türk vatandaşları sadece işçilerden ibaret değildir. Yurt dışına giden işçiler bir süre sonra ailelerini çağırmişlar, evlenmeler ve yeni doğumlar olmuş ve böylece yurt dışındaki Türk vatandaşı sayısı süratle artmıştır. D.P.T.'nin bir araştırmasına göre 1989'da ülkemiz dışındaki 2.404.030 Türk vatandaşının ancak %42'sini işçiler meydana getirmektedir.

Cumhuriyet döneminde az da olsa ekonomik amaçların dışında da yurt dışına yönelen göçler vardır. Daha önce de bahsedildiği gibi Lozan Barış Antlaşması gereğince 150.000'e yakın Rum 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'a göç etmiştir. Yine 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasını takip eden yıllarda 35.000 kadar Musevi Türkiye'yi ter ederek İsrail'e gitmiştir. Bunların dışında 1923 sonrasında 9.000'e yakın kişi çeşitli sebeplerden dolayı Türkiye dışına göç etmişlerdir.

Özet

Türkiye, nüfus artış hızı dünya ortalamasının üzerinde olan bir ülkedir. Bu durum ekonomimize de etki eder. Çünkü hızla artan nüfusumuza aynı hızla kaynak yaratma zorunluluğu vardır. Kaynak temininin dışında tarım alanlarının yerleşime açılması, gecekondulaşma ve çeşitli çevre problemlerini de beraberinde getirmektedir. Ancak nüfusumuz aynı zamanda bir siyasi güçtür ve artış hızını hızla ve yapay yollardan düşürmenin de bir takım sakıncaları vardır. O halde, her türlü nüfus planlamalarında konunun stratejik önemi gözönünde bulundurulmalıdır.

Nüfusumuzun yaş yapısı, medyan yaşı, cinsiyet yapısı, yaş bağımlılık oranı, eğitim durumu, doğumlar ve ölümler gibi yapısal özelliklerini diğer ülkeler ile karşılaştırdığımızda, Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler kategorisinde, ancak gelişmiş ülkelerin nüfus yapısına oldukça yakın bir konumda bulunduğunu görüyoruz.

Ülkemizde nüfusun bölgelerarası dağılışına baktığımızda ise en yüksek yoğunluk değerinin Marmara bölgesinde olduğu dikkati çeker. Buna karşılık Güneydoğu Anadolu, en seyrek nüfuslanmış bölgemizdir.

Değerlendirme Soruları

- 1990 yılına ait nüfus yoğunluğu değerimiz kaçtır?
  - 12.8
  - 62.9
  - 68.8
  - 72.9
  - 69.3
- Ülkemizde kırsal ile şehirsal nüfusları birbirinden ayırmak için yoğunlukla kaç kişilik nüfus miktarı tercih edilmektedir?
  - 5.000
  - 10.000
  - 15.000
  - 2.500
  - 7.500

Aşağıdaki cümlelerin DOĞRU ya da YANLIŞ olduklarını belirleyiniz.

- Tarımsal nüfus yoğunluğu, toplam nüfusun ekili-dikili alana bölünmesiyle elde edilir.
- 1990 yılı değerlerine göre ülkemizin yaş bağımlılık oranı 64.68'dir.
- Ülkemizin nüfusunun medyan yaşı 1970 yılından itibaren sürekli yükselmektedir.
- 1990 değerlerine göre Türkiye'de 6 yaş üstü nüfusun %80.46'sı okuryazardır.
- 1000 kadın başına düşen yıllık doğum sayımına "genel doğum oranı" denir.
- 1950-55 yılları arasında kapsayan beş yıllık devrede bölge dışına en çok göç veren illerimiz Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alıyordu.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Atalay, İbrahim. "**Türkiye Coğrafyası**", ISBN 975-95527-7-9, Ege Üniv. Basımevi, İzmir, 1994.

D.İ.E., "Genel Nüfus Sayımı-İdari Bölünüş", ISBN 975-19-0377-7, Ankara, 1991.

D.İ.E., "Türkiye İstatistik Yıllığı-1995", ISBN 975-19-1233-4, Ankara, 1996.

Doğanay, Hayati. "**Türkiye Beşeri Coğrafyası**", Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1994.

Gözenç, Selami-Mater, Barış-Günel, Nurten-Erel, Levent-Gümüş, Ergin-Ertin, Gaye. "**Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası**", ISBN 975-492-173-3, Eskişehir, 1991.

Tandoğan, Alaettin. "**Türkiye Nüfusu**", Kıyı Kitabevi Ltd.Şti., Trabzon, 1994.

Tümertekin, Erol. "**Beşeri Coğrafya-Giriş**", ISBN 975-404-342-6, İst.Üniv. İletişim Fak. Basımevi, İstanbul, 1994.